

<https://helda.helsinki.fi>

Suomalaisen Luther-tutkimuksen sanoma : Meta-analyysi

Saarinen, Risto Juhani

Suomalainen teologinen kirjallisuusseura
2018

Saarinen , R J 2018 , Suomalaisen Luther-tutkimuksen sanoma : Meta-analyysi . julkaisussa
M Kotiranta (Toimittaja) , Luterilaisuuden ytimessä : professori Antti Raunion
60-vuotisjuhlakirja . Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja , Nro 288 ,
Suomalainen teologinen kirjallisuusseura , Helsinki , Sivut 15-27 .

<http://hdl.handle.net/10138/302106>

---

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Suomalaisen Luther-tutkimuksen sanoma. Meta-analyysi

Risto Saarinen

Tuomo Mannermaa lanseerasi 1980-luvulla niin kutsutun uuden suomalaisen Luther-tutkimuksen. Siitä on 30 vuoden aikana tullut ensin merkittävä koulukunta ja nyttemmin osa tutkimuksen valtavirtaa.¹ Koulukunnalle on tyypillistä oppilaiden runsas lukumäärä.

Oppilaiden julkaisuja on karttunut kymmenkertainen määrä Mannermaan omiin töihin verrattuna. Silti uusi suomalainen Luther-tutkimus on monien mielestä säilyttänyt tietyn sanomansa ja tunnistettavat peruspiirteensä.

Kuten tieteellisessä tutkimuksessa yleensä, sanoman ja piirteiden tarkka kuvailu ei ole aivan yksinkertaista. Niin tutkijat kuin heidän keskustelukumppaninsa painottavat jossain määrin eri asioita. Tässä artikkelissa pyrin selvittämään suomalaisen Luther-tutkimuksen sanoman niin kutsutun meta-analyysin avulla.

Mikä meta-analyysi ja miksi?

Tarkoitan meta-analyysillä sellaista systemaattista kirjallisuuskatsausta, jonka lähdeaineistona ovat tärkeimmät aiemmat tutkimushistoriat ja katsaukset. Kyseessä on siis eräänlainen katsausten katsaus ja bibliografioiden bibliografia. Aikarajaukseni alkaa vuodesta 1987, jolloin ilmestyi ensimmäinen Mannermaan Luther-projektien vieraskielinen kokoomateos.² Se päättyy vuoteen 2016, joka on kirjoitushetkellä viimeisin bibliografioihin päätynyt vuosi. Meta-analyysi ei tarjoa tarkkaa lähilukua, vaan eräänlaisen lintuperspektiivin isoon aineistoon.

Julkaistun primääritutkimuksen suuri määrä tekee meta-analyysin koostamisen mahdolliseksi, mielekkääksi ja jopa välttämättömäksi. Uuden suomalaisen Luther-tutkimuksen bibliografiaa ei ole varsinaisesti laadittu, mutta seuraavat indikaattorit kuvaavat kohtuullisen hyvin tutkimuksen määrää. Vuosittain ilmestyvä *Lutherjahrbuch* tarjoaa parhaan

---

¹ Hankkeen eri vaiheista ks. Saarinen 2015.

² Mannermaa et al. 1987. Mannermaan Luther-kirjat *In ipsa fide Christus adest* ja *Kaksi rakkautta* ilmestyivät suomeksi 1979 ja 1983, saksaksi 1989 sekä englanniksi 2005 ja 2010.

bibliografian Luther-tutkimuksesta. Vuosien 1988-2017 *Lutherjahrbuchien* mukaan eniten alalta ovat julkaisseet seuraavat tutkijat:

Risto Saarinen 64 tietuetta Tuomo Mannermaa 43 Simo Peura 36 Antti Raunio 36	Eero Huovinen 24 Simo Heininen 23 Eeva Martikainen 18 Kaarlo Arffman 16	Jari Jolkkonen 13 Pekka Kärkkäinen 12 Olli-Pekka Vainio 11 Sammeli Juntunen 11
---	--	---

Lisäksi useampia tietueita on esimerkiksi Miikka Ruokasella, Miikka Anttilalla, Juhani Forsbergilla, Ilmari Karimiehellä, Kirsi Stjernalla, Veli-Matti Kärkkäisellä, Kari Kopperilla ja Jussi Koivistolla. Yksittäinen tietue tarkoittaa useimmiten vieraskielistä tai suomenkielistä tutkimus- tai katsausartikkelia. Jonkin verran (5-10 %) tietueiden joukossa on resensioita, jolloin nimetty henkilö voi olla joko resension kirjoittaja tai sen kohde. Käsitykseni mukaan kaikki edellä mainitut systemaattiset teologit voidaan laskea Mannermaan-koulukuntaan. Tällöin koulukunnan tieteellisten kontribuutioiden määräksi tulisi noin 300.

Olen pitkään koostanut suomalaisen Luther-tutkimuksen vieraskielisten julkaisujen bibliografiaa sivulle <https://blogs.helsinki.fi/ristosaarinen/luther-studies-in-finland/> . Suomalaisten kirjoittamien julkaisujen (jotka näkyvät kattavimmin *Lutherjahrbuchissa*) lisäksi verkkosivuni luettelee noin 100 kansainvälistä puheenvuoroa Mannermaan-koulukunnan tuloksista. Näitä puheenvuoroja on noukittu eri tietokannoista epäsystemaattisesti vuosien mittaan eivätkä ne missään tapauksessa kata kuin murto-osan kansainvälisestä keskustelusta. Kaikista edellä mainituista luvuista puuttuvat sitä paitsi vielä Luther-juhluvuoden 2017 julkaisut, joita on eri kategorioissa runsaasti.

Kolmenkymmenen vuoden tutkimuksen (noin 1987-2016) esittäminen yhden bibliografisen katsauksen puitteissa ei enää ole mahdollista. Artikkelimuoto ei yksinkertaisesti taivu 400 tietueen käsittelyyn. Tässä vaiheessa kuvaan astuu meta-analyysi.

Kätevän lintuperspektiivin tarjoamisen lisäksi meta-analyysi voi auttaa hahmottamaan tutkimuksen niin kutsuttua fertiliteettiä, joka on eräs tutkimuksen vaikuttavuuden eli impaktin muoto. Humanististen tieteiden piirissä ajatellaan, että tavanomaisen sitaatti-impaktin rinnalle olisi luotava syvempi käsitys tutkimuksen kyvystä rikastuttaa tai ”hedelmöittää” seuraavia tutkimuksia laadullisesti. Ilmeisenä vaikeutena on fertiliteetin tarkempi käsitteellinen hahmottaminen ja mittaaminen. Uusi suomalainen Luther-tutkimus on mielestäni

paraatiesimerkki fertiliteetistä, joka voidaan saada esiin hyvien bibliografioiden, tutkimuskatsausten ja meta-analyysin avulla.

Lähdeaineiston rajaus

Meta-analyysini kohteena ovat seuraavat seitsemän tutkimuskatsausta:

Eeva Martikainen 1988	Risto Saarinen 2010	William Schumacher 2010
Juhani Forsberg 2005	Veli-Matti Kärkkäinen 2016	Martin Hailer 2010
Antti Raunio 2017		

Olen valinnut nämä sillä perusteella, että niissä jokaisessa esitellään laajan aineiston avulla koko uuden suomalaisen Luther-tutkimuksen sanomaa. Lisäksi ne jakautuvat kolmeen ryhmään näkökulmiensa puolesta. Martikainen, Forsberg ja Raunio ovat klassisia tutkimushistorioita, joissa pyritään uskollisuuteen kuvatulle aineistolle. Saarinen ja Kärkkäinen esittelevät tutkimusta laajasti, mutta samalla myös käyttävät sitä oman, jossain määrin distinktiivisen sanomansa taustatukena. Schumacher ja Hailer ovat kriittisiä puheenvuoroja, edellinen jyrkemmin ja suorastaan repivästi, jälkimmäinen loivemmin ja rakentavammin.

Olen jättänyt pois ulkomaisten kirjoittajien myönteiset katsaukset, joita löytyy runsaasti.³ Löytyypä myös suomalaisen kirjoittajan murskaava arvio maanmiehistään.⁴ Oman tehtävänasetteluni kannalta ei ole merkittävää se, onko kirjoittaja suomalainen vai ulkomaalainen tai onko hän myönteinen vai kielteinen. Meta-analyysini tavoitteena on kuvata se, miten kirjoittaja ymmärtää uuden suomalaisen Luther-tutkimuksen teologisen sanoman riippumatta siitä, kannattaako vai vastustaako hän sitä. Kuvaan kaikki seitsemän lähdeäni ja pohdin lopuksi kysymystä, voidaanko meta-analyysissä todeta yhteinen, kaikkien ajatteleva teologinen ydinsanoma.

Martikainen, Forsberg ja Raunio

---

³ Esim. Braaten & Jenson 1998, Lehmkuhler 2004.

⁴ Laato 2008.

Eeva Martikaisen mukaan Mannermaan ja hänen oppilaidensa pääteesi on se, että teologia ja vanhurskauttamisoppi voidaan ymmärtää koko laajuudessaan vain realistisesta ajattelumuodosta käsin. Mannermaa korostaa vanhakirkollista kristologiaa ja päätyy siitä käsin ajattelemaan, että Kristuksen läsnäolo uskossa on Lutherille sekä Jumalan suosiota että lahjaa. Tällainen näky tuottaa tietynlaisia kosketuskohtia ortodoksisen jumalallistamisopin ja Lutherin teologian välillä.⁵

Mannermaa ja hänen oppilaansa päätyvät niin kutsuttuun ”reaalis-onttiseen” kristillisen uskon tulkintaan, jossa teologian monet teemat, kuten kirkko-oppi, sakramenttioppi ja aivan erityisesti rakkauden teologia voidaan ymmärtää kokonaisvaltaisesti. Uskossa läsnäoleva Kristus tuottaa uskovalle kaikki jumalalliset lahjat. Uskossa kristitty tulee myös jumalallisesta rakkaudesta osalliseksi ja pystyy näin rakastamaan lähimmäistä. Martikainen mainitsee ohimennen Mannermaan ekumeeniset vaikutteet. Hän nostaa esiin Lutherin ristien teologian suuren merkityksen sekä kuvaa Mannermaan vastakkainasettelua uuskantilaisesti suuntautuneen saksalaisen protestantismin kanssa.⁶

Juhani Forsberg korostaa, että vaikka Mannermaa esittää ensi kerran ajatuksensa uskossa läsnäolevasta Kristuksesta Venäjän ortodoksien kanssa käydyin ekumeenisen neuvottelun yhteydessä, ortodoksidialogi on Mannermaalle vain ”katalysaattorin” roolissa. Varsinaisesti Mannermaa haluaa esittää historiallisesti perustellun uuden tulkinnan Lutherin vanhurskauttamisopista. Lutherin ja Tunnustuskirjojen väliset erot korostuvat Mannermaan tulkinnassa. Lutherin kristologinen ja efektiivinen painotus ei Melanchthonilla ja Tunnustuskirjoissa tule asianmukaisesti esiin.⁷

Forsberg nostaa myös esiin Mannermaan uudenlaisen rakkauden teologian tulkinnan. Vaikka Mannermaa korostaa Anders Nygrenin tavoin Jumalan rakkauden kohdistuvan tyhjään ja puutteelliseen, Mannermaa kuitenkin Nygrenistä poiketen katsoo, että ihmisen jumalasuhteen orgaanina ei ole vain usko. Myös Jumalan sytyttämä ihmisen rakkaus on teologisesti merkityksellinen asia niin jumalasuhteessa kuin lähimmäissuhteessa. Tällöin

---

⁵ Martikainen 1988, 380-381, 387.

⁶ Martikainen 1988, 381-383.

⁷ Forsberg 2005, 149-152.

rakkautta ei pidä kuitenkaan ymmärtää ansiollisena tekona vaan pikemmin jumalayhteydessä eräänlaisen puutteellisen toisen rakastamisena.⁸

Forsberg esittelee laajasti myös Mannermaan monien oppilaiden – Eero Huovisesta aina Jari Jolkkoseen saakka – tutkimuksia. Hän ei varsinaisesti rakenna suomalaisesta tutkimuksesta yhtenäistä tarinaa, vaan painottaa tutkimuksen historiallisia ja akateemisia intressejä. Lutherin teologian ontologinen luonne, teologinen rakkauskäsitys, eräänlaisen jumalallistumisopin muotoilu ja myönteinen suhde keskiajan teologiaan tulevat kuitenkin toistuvasti esille. Niin ikään Mannermaan ja hänen oppilaidensa kriittinen suhde uusprotestantismiin ja Gerhard Ebelingin koulukuntaan tuodaan esiin.⁹

Antti Raunio aloittaa Mannermaan koulukunnan esittelyn Lutherin teosis-käsityksen esiintuomisella. Samalla hän toteaa, että Mannermaa ei tarkkaan ottaen väitä Lutherin käsityksen olevan ortodoksisen opin kanssa samanlainen, vaan pikemmin voidaan havaita eräänlainen leikkauspiste. Raunio toteaa myös, että Mannermaan käsitys uskossa läsnäolevasta Kristuksesta ei ole ekumeenisesti tärkeä vain ortodoksiallogissa, vaan yhtä lailla keskusteluissa roomalaiskatolisten, anglikaanien ja muiden protestanttien kanssa.¹⁰

Myös Raunio nostaa esiin Mannermaan tulkinnan rakkauden teologiasta ja toteaa, että se poikkeaa Anders Nygrenin käsityksestä. Mannermaan mukaan kaikki ihmisen rakkaus ei ole synnillistä, vaan se voi ilmentää myös jumalallista agapea. Vaikka Raunionkin mukaan Mannermaa korostaa Lutherin ja Tunnustuskirjojen välisiä eroja, Raunio katsoo kuitenkin Olli-Pekka Vainion väitöskirjan maltillistaneen tätä erottelua. Mikäli omaksutaan Vainion tulkinta Yksimielisyyden ohjeen tietyistä Jumalan asumista koskevista tekstikohdista, voidaan sanoa että Tunnustuskirjat ovat yhteensopivia Lutherin teologian kanssa myös jumalallistamisopin osalta. Tässä siis Raunio näkee kehitystä ja jopa muutosta Mannermaan-koulun ajattelussa.¹¹

Raunio korostaa keskiajan filosofian ja teologian tutkimuksen myönteistä merkitystä Mannermaan-koulun Luther-tulkinnalle. Hänkin katsoo, että suomalainen tutkimus on oppositiosuhteessa saksalaiseen protestantismiin, mutta korostaa yhteistyösuhteita erilaisten koulukuntien kesken. Raunio nostaa myös esiin sen suuren käytännöllisen merkityksen, joka

---

⁸ Forsberg 2005, 150-152. Nygren 1966.

⁹ Forsberg 2005, 154-178.

¹⁰ Raunio 2017, 281.

¹¹ Raunio 2017, 281-282.

Mannermaan tutkimustuloksilla on ollut Suomen evankelis-luterilaisen kirkon erilaisissa teologisissa ja sosiaalieettisissä uudistuksissa.¹²

Saarinen ja Kärkkäinen

Omassa tutkimuskatsauksessani koetan sijoittaa Mannermaata aikansa yleiseen teologianhistoriaan sanomalla, että Mannermaa toteutti Suomessa ja Euroopassa hieman samantapaista niin kutsutun postliberalismin ohjelmaa kuin George Lindbeck USA:ssa. Mannermaa vastusti omaan kokemukseen ja kantilaiseen tiedonkriittisiin pohjaavaa kulttuuriprotestantismia ja pyrki antamaan peritylle opille syvemmän, filosofisluonteisen perustelun. Tästä kehkeytyivät hänen konfliktinsa saksalaisen Luther-tutkimuksen kanssa.¹³

Muiden suomalaisten tavoin korostan sitä, että Mannermaan in ipsa fide Christus adest – ajatukseen sisältyy efektiivisen vanhurskauttamisen korostus ja tietynlainen jumalallistumisoppi. Minäkin sanon, että ortodoksialogi näytteli Mannermaan Luther-tulkinnan synnyssä lopultakin toissijaista roolia. Totean myös, että Mannermaan rakkauskonsepti on vain näennäisesti Nygrenin kaltainen, sillä Mannermaalle on mahdollista puhua kristityn rakkaudesta myönteisellä tavalla. Nostan aika voimakkaasti esiin Antti Raunion väitöskirjaa, jossa on selvitetty rakkausteologian tarkka sisältö ja erityisesti kultaisen säännön teologinen merkitys Lutherin teologiassa.¹⁴

Muita suomalaisia voimakkaammin korostan lahjan teologiaa Lutherin ajattelussa. Totean poikkeavani jossain määrin Simo Peuran näkemyksestä, jonka mukaan Jumalan suosio ja lahja ovat samanveroisia ja vaihdettavia vanhurskauttamisen aspekteja. Olen valmis tiettyihin myönnytyksiin perinteistä forensista käsitystä kohtaan siinä, että mielestäni Jumalan suosiolle kuuluu tietty käsitteellinen etusija Jumalan lahjaan nähden. Jos jokin on lahja, se käsitteellisesti edellyttää antajansa suosiollista mieltä. Sen sijaan suosiollisesta mielestä ei vielä käsitteellisellä välttämättömyydellä seuraa sitä, että lahja tosiasiasa annetaan.¹⁵

---

¹² Raunio 2017, 281-283. Mannermaan-koulun vaikutus suomalaiseen kirkolliseen elämään olisi tärkeä tutkimuskohde. Kari Kopperi piti siitä esitelmän Wittenbergin Luther-kongressissa 2017, mutta aiheesta ei ole julkaistu juuri mitään.

¹³ Saarinen 2010, 4-6.

¹⁴ Saarinen 2010, 5-10.

¹⁵ Saarinen 2010, 23-25.

Tällä nähdäkseni varsin pienellä ja klassisen luterilaisuuden mukaisella myönnytyksellä olen saanut esimerkiksi suomalaisten kriitikkona esiintyneen Mark Mattesin sanomaan, että hänen ja minun positiot ovat lopultakin yhteneväiset.¹⁶ Yleisemmin olen pyrkinyt muotoilemaan eräänlaista ”antajaorientoitunutta” (giver-oriented) näkemystä Lutherin teologiaan, ikään kuin vastapainona läntisen teologian ”vastaanottajaorientoituneelle” perusluonteelle.¹⁷ Kyse ei ole niinkään ristiriidasta Mannermaan-koulun kanssa, vaan tarpeesta tuottaa tutkimukseen myös jotain uutta.

Veli-Matti Kärkkäisen laajan dogmatiikan neljäs nide, *Spirit and Salvation*, on omistettu Tuomo Mannermaalle. Kirjoittaja luonnehtii vanhurskauttamisopin ja pelastuksen todellisuuden suurelta osin Mannermaan-koulun käsitteitä käyttäen ja suomalaisiin viitaten. Kärkkäisen laajempaa intressinä on osoittaa, että vanhurskauttaminen ja pyhitys tulee nykymaailmassa esittää kielellä, jossa osallisuuden, partisipaation ajatus on tärkeä. Tämä ei tarkoita forensisuuden unohtamista vaan sen täydentämistä.¹⁸ Kärkkäisen mukaan ajatus vanhurskauttamisesta ja pyhydestä osallisuutena ja jopa jumalallistumisena on distinktiivisesti kristillinen ajatus, jolle ei ole rinnakkaisuuksia muissa uskonnoissa.¹⁹ Tämä on merkittävä linjanveto, koska juuri ihmisen jumalallistumiseen liitetään toisinaan yleisuskonnollisia ja jopa pakanauskonnollisia merkityksiä.

Kärkkäisen mukaan Lutherin vanhurskauttamisoppi, siinä mielessä kuin Mannermaan-koulu sen esittää, merkitsee eri kirkkokunnat yhdistävää ”ekumeenista läpimurtoa”.²⁰ Meta-analyysimme kannalta hyödyllisellä tavalla Kärkkäinen tiivistää Mannermaan-koulun sanoman neljäksi teesiksi:

1. Lutherin pelastuskäsitys voidaan ilmaista vanhurskauttamisoppina, mutta myös teosiksena. Vaikka itäisen pelastuskäsityksen ja luterilaisuuden välille jää eroja esimerkiksi vapaan tahdon ja syntiinlankeemuksen seurausten osalta, Lutherin omaa teologiaa ei pidä nähdä vanhan itäisen jumalallistamisajatuksen vastakohtana.
2. Lutherille vanhurskauttamiskäsityksen keskuksena on ”uskossa läsnäoleva Kristus” (in ipsa fide Christus adest). Lutherille vanhurskauttaminen merkitsee ”reaalis-

---

¹⁶ Mattes 2013, 118.

¹⁷ Näistä kattavasti Saarinen 2017.

¹⁸ Kärkkäinen 2016, 312-338.

¹⁹ Kärkkäinen 2016, 365-367.

²⁰ Kärkkäinen 2016, 339.

onttista” osallisuutta Jumalaan, Kristuksen läsnäolon kautta, Hengen välityksellä uskovan sydämessä.

3. Luterilaisisten tunnustuskirjojen teologiasta poiketen Luther ei tee erottelua forensisen ja efektiivisen vanhurskauttamisen välillä, vaan pikemmin toteaa vanhurskauttamisen koostuvan molemmista. Toisin sanoen, samoin kuin katolisessa teologiassa, vanhurskauttaminen tarkoittaa sekä vanhurskaaksi julistamista että vanhurskaaksi tekemistä.
4. Siksi vanhurskauttaminen tarkoittaa myös pyhitystä ja hyviä töitä, sillä uskossa läsnäoleva Kristus tekee kristitystä kristuksen lähimmäisilleen.²¹

Schumacher ja Hailer

Missouri-synodin forensista ja antikatolista ääripäätä edustava William Schumacher esittää väitöskirjassaan kokonaisvaltaisen kritiikin suomalaista Luther-tutkimusta kohtaan. Hänen mukaansa Mannermaan ajattelun keskuksessa on jumalallistumisoppi, ja Mannermaa kehitti tulkintansa nimenomaan ekumeenisissa asiayhteyksissä. Mannermaan-koulu on eräs esimerkki lännessä uudelleen heränneestä kiinnostuksesta ortodoksista teologiaa kohtaan. Koska roomalaiskatolinen kirkko on kohtalaisen avoin idän teologian päin, voidaan tätä reittiä myöten edetä myös ekumeniassa katolilaisten kanssa.²²

Schumacherin mukaan Mannermaa väittää Lutherilla olevan ”temaattinen yhteys” Palamaksen mystiseen energiaoppiin. Mannermaa ja muut suomalaiset menevät kuitenkin Palamasta pidemmälle esittäessään, että Jumalalla on sekä ontologinen että kognitiivinen yhteys uskovaan. Tosiasiassa ajatus teoosiksesta on kuitenkin luterilaisuudelle täysin vieras, Schumacher toteaa. Mannermaa ja hänen kollegansa syylistyvät osianderilaisuuden harhaoppiin opettaessaan, että ihminen voi olla essentiaalisesti vanhurskas.²³

Suomalaisten varsinainen virhe koskee teologista antropologiaa. Väittäessään, että kristitystä tulee ”enemmän kuin ihminen”, Simo Peura ei ainoastaan syylisty osianderilaisuuteen, vaan hän unohtaa, Mannermaan tavoin, että Jumalan toiminta on ihmisen

---

²¹ Kärkkäinen 2016, 339-340.

²² Schumacher 2010, 19-20.

²³ Schumacher 2010, 22, 26-32, 59-60.

kannalta tärkeämpää kuin Jumalan oleminen.²⁴ Suomalaiset katsovat ennen muuta nuorta Lutheria, jolla oli yhteyksiä mystiikan olemiskäsitteisiin. Luterilaiselle teologialle on kuitenkin olennaista keskittyä aneteesien jälkeisen, kypsän Lutherin ajatteluun.²⁵

Lutherin katekismuksissa ja muissa Tunnustuskirjossa esiintyy Schumacherin mukaan Lutherin kypsä ja normatiivinen ihmiskäsitys. Tässä raamatullisessa näkemyksessä ei keskitytä olemiseen, vaan Jumalan toimintaan konkreettisessa historiassa. Suomalaisten peruserhdys on etsiä olemislausumia silloinkin, kun raamatullinen usko puhuu toiminnasta. Mannermaa yrittää etsiä todellisuutta ”historian takaa”, vaikka Jumalan työ on nimenomaan historiallista toimintaa. Oikeassa antropologiassa ihminen on Jumalan sanan ja toiminnan puhuteltavana niin, että olemiskysymys ei enää tematisoidu.²⁶

Schumacherin tavoin Martin Hailer ottaa jumalallistumiskäsityksen erityisen seikkaperäiseen tarkasteluun. Siinä missä suomalaiset menevät Schumacherin mukaan harhaan oikeastaan joka ikisessä teologisessa väitteessään, Hailer pyrkii tarkkaan väitteiden ja yksityiskohtien erotteluun. Hailerin mukaan suomalaisten lukuisissa tutkimuksissa on havaittavissa tietty keskeinen sanoma. Sen mukaan Jumalan vanhurskauttava työ ei merkitse kaukaisen tuomarin etäiksenä pysyvää armahdussanaa. Päinvastoin, itse uskossa Kristus on läsnä ja tässä mielessä läheinen ja reaalisesti meidän kanssamme.²⁷

Mannermaan mukaan pelastuksen redusoiminen tietoisuudeksi ja oikeudelliseksi arvioksi on liian ohut kristillinen sanoma. Jumala ei ole vain tietoa, vaan läsnäolevaa todellisuutta. Jumalallistumisen korostaminen nousee Mannermaalla intressistä muotoilla riittävän vahva kristillinen pelastuskäsitys. Tähän intressiin kuuluu myös ajatus siitä, että ontologinen käsitys on täydempi ja parempi kuin suhdekäsitteille rakentuva, relationaalinen pelastusoppi.²⁸

Hailer ilmaisee oman kantansa tähän suomalaisten ydinsanomaan neljän väitteen avulla. Ensinnäkin, on täysin oikein puhua ihmisen pelastavasta osallisuudesta Jumalaan. Toiseksi, tällaiseen partisipaatioajatuksen kuuluu Jumalan läsnäolevan toiminnan korostaminen. Kolmanneksi, partisipaatio tapahtuu varsinaisesti uskossa. Neljänneksi, ontologisella ja relationaalisella kielellä ei ole sellaista vastakohtaisuutta kuin suomalaiset olettavat.

---

²⁴ Schumacher 2010, 83, 90.

²⁵ Schumacher 2010, 132-133.

²⁶ Schumacher 2010, 182-185.

²⁷ Hailer 2010, 245-246.

²⁸ Hailer 2010, 246.

Viidenneksi, partisipaation kieli on pikemmin Pyhään Henkeen kuin Kristukseen liittyvää.²⁹ Hailer siis liittyy kahdessa ensimmäisessä väitteessään Mannermaahan, ehkä myös kolmannessa. Varsinainen kritiikki kuuluu neljänteen teesiin. Viidennen teesin osalta hän toki myöntää, että Mannermaan ja Saarisen puhe Kristuksesta lahjana on oikein, kyse on kokonaispainotuksesta.³⁰

Meta-analyysin tulokset

Kuvatuissa seitsemässä katsauksessa ei meta-analyysin kannalta ole oleellista, kuka lopulta on oikeassa. Kysyn sen sijaan, piirtyykö katsauksista yhtenäinen kuva suomalaisen Luther-tutkimuksen sanomasta.

Viiden suomalaisen katsauksen osalta näyttäytyy yhdenmukaisuus, joka on suorastaan hämmästyttävä, varsinkin koska ensimmäinen katsaus on julkaistu 1988 ja viimeisin 2017. Nämä katsaukset ovat yksimielisiä seuraavasta ydinsanomasta:

- a) Uskossa läsnäoleva Kristus on Lutherin teologian ja erityisesti vanhurskauttamisen keskeinen sisältö.
- b) Teologia tulee ymmärtää olemiskäsitteiden avulla, so. realistisesti, reaalis-onttisesti eli ontologisesti. Tästä syntyy tietty jännite valistuksen ja Kantin jälkeiseen protestantismiin.
- c) Lutherin rakkauden teologiassa Jumalan pelastava rakkaus hapattaa tai transformoi myös ihmisen rakkauden kykeneväksi oikeanlaiseen rakkauteen.
- d) Efektiivisen ja Kristus-keskeisen vanhurskauden myötä Lutherin teologiassa on merkittävä ekumeeninen läheisyys katoliseen teologiaan
- e) Luther esittää myös jumalallistumisen ajatuksen mutta sen tulkinnassa on tehtävä monia erotteluja.

Tämän yhdenmukaisen sanoman lisäksi katsaukset toteavat pieniä eroja siinä, miten Lutherin ja Tunnustuskirjojen suhde ymmärretään (Mannermaa & Kärkkäinen vs Raunio & Vainio) sekä miten suosion ja lahjan suhde määritellään (Peura vs Saarinen). Eroja selittää tutkimuksen eteneminen ja huomioon otettujen näkökohtien runsastuminen. Lisäksi kohdalla e on aivan erityinen asemansa. Jumalallistuminen on Mannermaan-koulusta käydyssä

---

²⁹ Hailer 2010, 254-255.

³⁰ Hailer 2010, 266.

keskustelussa eräänlainen ”houkutuslintu”, joka herkästi kiinnittää muiden tutkijoiden huomion, joskus liiaksikin. Vaikka teemme sen suhteen erotteluja, muut eivät niitä aina huomaa.

Nähdäkseni Schumacher ja Hailer hahmottavat useimmat piirteet kuvatusta ydinsanomasta. Heidän katsauksiaan, ja aivan erityisesti Schumacheria, vaivaa kuitenkin nopea syöksyminen houkutuslinnun, teoosis-opin, kimppuun. Nähdessään koko Mannermaan-koulun eräänlaisena teoosiksen ja osianderilaisuuden kunnianpalautuksena Schumacher ei anna piirteille a-d niille kuuluvaa itsenäistä merkitystä. Toisaalta hän kyllä mainitsee ne kaikki.

Hailer puolestaan keskittyy erityisesti kohtaan b, jonka kanssa hän on pitkälti samaa mieltä. Hän tunnistaa myös kohdat a, d ja e ja pitää niitä Mannermaan-koulun ontologisen intressin tärkeinä osapiirteinä. Rakkauden teologia (c) jää Hailerilla taka-alalle. Schumacherin toimintaa korostavaan tulkintaan ajatus Jumalan ja ihmisen aktiivisesta rakkaudesta (c) olisi voinut sopiaikin, mutta koska hän ajattelee suomalaisten olevan joka suhteessa väärässä, tämä osa-alue ei tematisoidu pidemmälle.

Suomalaisen koulukunnan omilla jäsenillä on siis hyvinkin yhdenmukainen käsitys tutkimustyönsä ydinsanomasta. Schumacher ja Hailer joutuvat jossain määrin jumalallistumiskäsityksen sokaisemiksi, vaikka heiltäkin ydinsanomana useimmat aspektit voidaan löytää.

Tulos ei sikäli ole yllättävä, että monet meistä Mannermaan oppilaista ovat vuosien varrella joutuneet miettimään sitä, onko teoosis-opin mukaanotosta enemmän hyötyä vai haittaa. Siitä on koitunut eittämättä melkoisesti huomioarvoa, ja se on toiminut vuosien varrella innoittajana niin kriittisille kuin ylistäville kommenteille. Teoosis on sitä paitsi 1990-luvulta lähtien noussut myös monien muiden teologisten koulukuntien piirissä suosituksi aiheeksi.³¹ Tätä kehitystä emme osanneet odottaa, mutta se on varmasti lisännyt tunnettuuttamme.

Toisaalta teoosis-käsityksen jatkuva esilläpito on myös johtanut väärinkäsityksiin. Viiden suomalaisen katsauksen analyysi kuitenkin osoittaa, että olemme tehneet parhaamme välttääksemme väärinkäsityksiä. Teoosista ei ole esitelty sensaatiomaisena lööppinä, vaan

---

³¹ Kokoavasti Christensen-Wittung 2008; Fesko 2012; Litwa 2013.

sitä on pidetty esillä varovasti ja eritellysti. Sitä paitsi: kyse ei lopulta ole strategisesta valinnasta vaan siitä mitä lähteissä lukee.

Lähteet:

Forsberg, Juhani (2005), „Die finnische Lutherforschung seit 1979“. *Lutherjahrbuch* 72, 147-182.

Hailer, Martin (2010), „Rechtfertigung als Vergottung? Eine Auseinandersetzung mit der finnischen Luther-Deutung und ihrer systematisch-theologischen Adaption“ *Lutherjahrbuch* 77, 239-267.

Kärkkäinen, Veli-Matti (2016), *Spirit and Salvation. A Constructive Christian Theology for the Pluralistic World*, vol. 4. Grand Rapids: Eerdmans.

Martikainen, Eeva (1988), „Die finnische Lutherforschung seit 1934“. *Theologische Rundschau* 53, 371-387.

Raunio, Antti (2017), „Luther in Finland and in Baltics“. *The Oxford Encyclopedia of Martin Luther*, vol. 2, 270-287.

Saarinen, Risto (2010), „Finnish Luther Studies: A Story and a Program“, in: O.-P. Vainio (ed.), *Engaging Luther: A (New) Theological Assessment*. Eugene: Cascade 2010, 1-26.

Schumacher, William W. (2010), *Who Do I Say That You Are: Anthropology and the Theology of Theosis in the Finnish School of Tuomo Mannermaa*. Eugene: Wipf & Stock.

Kirjallisuus:

Braaten, Carl & Jenson, Robert, eds. (2016), *Union with Christ: The New Finnish Interpretation of Luther*. Grand Rapids: Eerdmans.

Christensen, Michael & Wittung, Jeffrey, eds. (2008), *Partakers of the Divine Nature: The History and Development of Deification in the Christian Traditions*. Grand Rapids: Baker Academic.

Fesko, J. V. (2012), *Beyond Calvin: Union with Christ and Justification in Early Modern Reformed Theology (1517-1700)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Laato, Timo (2008), „Justification: the Stumbling Block of the Finnish Luther School“. *Concordia Theological Quarterly* 72, 327-346.

Lehmkuhler, Karsten (2004), *Inhabitatio. Die Einwohnung Gottes im Menschen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Litwa, M. David (2013), *Becoming Divine: An Introduction to Deification in Western Culture*. Eugene: Cascade.

Mannermaa, Tuomo et al., eds. (1987), *Thesaurus Lutheri: Auf der Suche nach neuen Paradigmen der Luther-Forschung*. Helsinki: Luther-Agricola Society.

Mattes, Mark (2013), "Luther's Use of Philosophy". *Lutherjahrbuch* 80, 110-141.

Nygren, Anders (1966), *Eros och Agape*. Stockholm: Bonnier.

Saarinen, Risto (2015), "Tuomo Mannermaa ja Suomen Akatemian Luther-projektit 1984-1997", *Teologinen Aikakauskirja* 120, 55-68.

Saarinen, Risto (2017), *Luther and the Gift*. Tübingen: Mohr Siebeck.